

ZNAČENJE BRATOVŠTINA ZA RAZVOJ DRUŠTVENE SVIJESTI NA HVARU U XIV, XV I XVI ST.

Niko Duboković Nadalini, Hvar

Zadatak ovog članka bila bi analiza društvenog položaja bratovština u posebnim prilikama što su na otoku Hvaru nastale u datom povijesnom trenutku.

Pojava bratovština je naravno opća, ali je njihova funkcija bila raznolika. Zato se nameće kratko uvodno objašnjenje, pa sam se obratio za pomoć dru Ivanu Ostojiću, koji je u posljednje vrijeme pisao o dalmatinskim bratovštinama. Dr Ostojić mi je ljubazno stavio na raspolaganje svoju zadnju radnju o toj temi.¹

Ostojić u početku svoje studije kaže da je najveći broj bratovština doduše kao osnovni cilj imao unapređivanje »određene vrste ili stanovitog područja javnog bogoštovlja«, ali da su ove imale kao svrhu »u prvom redu uzajamnu stalešku i materijalnu solidarnost«, da su bile pretežno pučke, da je malo koja primala plemiće, što smo ustanovili i mi u toku svojih drugih radova u Centru u Hvaru. Bilo ih je mnogo, do 60 u pojedinom većem gradu, a to znači da su obuhvaćale čitavo stanovništvo.²

Za plemiće mislim da su imali drugih foruma »za uzajamnu stalešku solidarnost«, pa su vjerojatno ulazili u bratovštine kasnije, u novijim vremenima, npr. nakon Tridentinskog koncila, kada se komponenta pobožnosti stavljala u prvi plan.³

Drugi naši autori — npr. Andro Jutronić ili Maja Novak-Sambrailo — definiraju bratovštine na sličan način. Jutronić donosi još neke okolnosti što potvrđuju tezu ovog članka, pa ćemo ih navesti.

Činilo nam se da će biti zanimljivo bar ukratko definiciju i funkcionalnost dalmatinskih bratovština usporediti s onim što kaže enciklopedijska literatura, pa smo pročitali više francuskih tekstova i bolandističku reviju.⁴ Svi

¹ I. Ostojić: Stara bratovština tijela Kristova u Splitu (rukopis dostavljen *Bogoslovnoj smotri*/1975).

² Korisno je usput kazati, s obzirom na uništenje većine matičnih knjiga, do čega je na Hvaru došlo (za razliku od Brača npr.), da su nam zapisnici bratovština dragocjeni zbog demografskih podataka što ih sadržavaju.

³ v. N. Duboković, Gradina, *Zapisi o Zavičaju V*, 1977.

⁴ G. Espinas, *Origines de l'Association*, Lille 1942; *Blanchesne*, *Dictionnaire de Spiritualité*, Paris, 1949; *Revue historique ecclésiastique*, Louvain 1900/1939 — Joseph Duhr. Tu stoji da su B. nastale sa s. Bonifacijom na Rajni (680—755), da im se pripisuje zasluga za pučku duhovnost, sjaj kulta. Pročitali smo

se slažu u konstataciji primarno društvene funkcije bratovštine. Tako G. Novak kaže u svojoj knjizi »Hvar«⁵ da hvarske bratovštine, kojih je bilo mnogo u Hvaru i selima, nisu bile zanatske, nego više religiozne. Umjesto ove definicije možda bi bolje odgovarao naziv »opće«, jer su religioznu formu imale sve. Ali ni ova konstatacija ne isključuje društvenu ulogu, koja se na našem otoku to više izrazila, jer nastup bratovština nije bio cehovski nego opći. U zanatskom smislu isticale su se na Hvaru samo bratovštine pomoraca, upozoravajući samim tim na pomorski poziv Hvarana.

Bratovština kao tvorevina ranog srednjeg vijeka, čiji je zadatak bio zaštita čovjeka, nije drugo mogla biti nego religiozna, pa ta činjenica, tako poznata, upravo traži da u njoj, bez obzira na njezino formalno oblikovanje, potražimo društveni misao. Taj proizlazi ne samo iz težnje nego iz ljute nužde čovjeka onog vremena da živi u društvu, da ne bude sam, da ne dospije u izolaciju, jer je život izvan društva bio nepojmljiv. To pravilo je vrijedilo za svakoga, za malog čovjeka i za feudalca jer je i feudalni neksus oblik udruživanja, doduše na drugoj razini, druge vrste, ali uvijek realan oblik samoobrane. S tog aspekta feudalizam u klasičnom smislu, pa ceh, gilda, bratovština, iako među antagonističkim klasama, nastali su iz istih pobuda. Tako postaje jasno da izreka: *La solidarité humaine au moyen âge est une réalité, jamais homme ne fut moins seul*⁶ — predstavlja istinu onog vremena. Dakle nikad čovjek nije bio manje sam negoli u srednjem vijeku, jer je živio, odnosno morao živjeti kao organizirani član priznate zajednice, koja je naravski imala različite forme i nastajala na različitim stupnjevima, pa tako i bratovština.⁷

Hvarske bratovštine se u svojoj organizaciji, formalnoj strukturi, ili svrsi navedenoj u matrikuli, ne razlikuju od drugih. Ono posebno što treba kod njih istaknuti nastalo je jer su prilike htjele.

Svakako, ovdje se prvenstveno misli i gleda na seoske bratovštine, one izvan grada, gdje su bila starija naselja i plodna ravnica, gdje je odvajkada, od naseljenja naših predaka, živio narod u rodovskom društvenom uređenju i gdje je od početka narodnog života na Hvaru do XIII stoljeća bilo društveno i političko središte. Tamo se zbivalo ono o čemu u ovom prikazu želimo govoriti.

Platforma na kojoj se odvijao život na Hvaru, i prema tome djelatnost bratovština postala je u XIII stoljeću dvojaka. Pred konac tog stoljeća, 1278, došlo je do promjene,⁸ čime su nastale dvije sasna nove situacije, pa zato

da su B. bile katkad uzrok rasparčanosti. Mi smo imali taj slučaj u Vrboski, ali smatramo da su B. u našem slučaju bile predstavnice dviju društvenih tendencija, i da su ih sa svojim velikim autoritetom zastupale.

⁵ G. Novak, Hvar, Beograd 1924 — i novija izdanja.

⁶ Espinas, n. dj.

⁷ Čini nam se da se ne smije propustiti ovaj Mumfordov citat: »Funkcije što su ih cehovi i gilde obavljali u srednjevjekovnom gradu do petnaestog vijeka ukazuju na opće podizanje statusa rada, osobito manualnog. To je dijelom postignuto priznanjem zanimanja siromašnih staleža, a većim dijelom time što je u benediktinskom redu mučni manualni rad prihvaćen kao bitna komponenta ispravnog života [...] Sramotnost rada, nasljeđe ropskih kultura, postepeno se izgubila.« itd. (L. Mumford, Grad u historiji, Zagreb, 1968).

⁸ N. Duboković, Prilog rješenju pitanja postanka hvarske komune, *Prilozi povijesti Hvara I*, 1959.

govorimo o dvojakoj platformi. Prema tome da li su djelovale na jednom ili drugom od tih područja, bratovštine su doživjele dva različita razvitka, imale dvije različite uloge, u oba slučaja pozitivne, ali ne jednako izražene.

Na Hvaru je od doseljenja naših predaka život bio zasnovan na rodovskom odnosu, kasnije rodovsko-feudalnom sistemu. Ovaj sistem i područje, koje je, kako ćemo vidjeti, mijenjalo površinu, zvat će ovdje županskim za razliku od kasnije nastalog gradskog, najprije samo na zapadnom dijelu otoka, dok 1278. godine ovo gradsko naselje zahvaljujući svojoj mladoj komuni nije zauzelo čitav otok do Sućurja.

Drugo područje, gradsko o kojem govori prethodni pasus — smješteno oko grada Hvara do Dubovice prema zapadu po prilici, koje je izvorno bilo sastavni dio rodovskog, u stanovitom procesu emancipacije postepeno se razvilo kao nezavisna gradska komuna na spomenutom ograničenom tlu, *in margine* županske vlasti, daleko od njezina težišta, ali pravno uvijek na županskom tlu. Tako je pomalo nastao grad Hvar i počeo *via facti* živjeti, po metodi koju nam je objasnila literatura, posebno Henri Pirenne.⁹

Prvobitni stanovnici ovog grada nastali su od elemenata što su se odasvud sjatili privučeni lukom i prometom. Naravno je da ih je bilo i sa samog otoka, s područja kojim je još autarhijski upravljao župan. Težili su da postanu slobodni i da nešto steknu, i pretvarali su se postepeno u građane. U tome su jedni i drugi toliko uspjeli da su već koncem XIII stoljeća, iz te stihijski nastale lučke aglomeracije, ali koja se veoma brzo postavila na noge, mogli nametnuti svoju vlast čitavom otoku, naime onom drugom većem dijelu, od koga se ta aglomeracija ranije, možda mnogo ranije, abuzivno pomalo odvajala.

I sad, vraćajući se na bratovštine, moramo ponoviti: one u gradu Hvaru imale su svoj normalni društveni tok, koji se poklapa s ocjenama što smo ukratko u početku naveli, dok su druge, one na županskom području, nakon 1278. ispunile stanoviti *vacuum*, i ta ih okolnost diferencira.

II

Hvar je, analogno drugim gradovima, tvorevina brodarara i trgovaca. Ovi željni plovidbe, morali su težiti i za sigurnošću. Zato su bili na Hvaru, kao i svugdje u Evropi, nosioci statutarnih društvenih načela, težili za komunalnim uređenjem, za autonomijom.

Raspomagali su u tu svrhu izvanrednom lukom, koja je osim jedinstvenog geografskog položaja imala iznimno povoljnu topografsku formaciju, što su već Priboević i Biundović zapazili. Ovim putem se ubrzo stvorio neki prosperitet, stanoviti kontinuitet mirnog životnog razvoja, pa su to bili preduvjeti za stvaranje komune. Tome je svakako pridonijela i velika udaljenost grada od središta otoka, gdje je boravila stara vlast, naime rodovsko-feudalna, župan, i crkveni arhiprezbiter, čije je sjedište bilo uz župana.¹⁰ Grad je bio

---

⁹ H. Pirenne: Povijest Evrope, Zagreb 1956; N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1975.

¹⁰ M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, po Vinodolskom zakonu, Zagreb 1952; isti, Episcopus Croatiae, Croatia Sacra I, 1931, 209.

daleko od svog naravnog vrhovništva, nekako izvan dohvata, pa je to sigurno olakšalo akt emancipacije, kako ćemo vidjeti.¹¹

Takva početno ilegalna komuna pruža nam već u osvit XIII stoljeća dokaze svoje organizacije i reda. G. Novak 1205. bilježi jednog Jerolima Grivičića što kupuje zemlju u Dubovici, gdje se spominju općinski funkcioneri. Na tom mjestu po prilici je i danas granica užeg područja gradske jurisdikacije, kako je ova proizišla *via facti* u vrijeme stvaranja grada.

Hvar je dakle imao osnova da teži potpunoj legalizaciji svoga stanja. Ali za to je bila potrebna biskupska prisutnost, jer su u srednjem vijeku biskupi¹² onaj faktor čije je sudjelovanje davalo pečat legalnosti novim gradskim tvorevinama. I tako se dogodilo da je negdje izgleda sredinom XIII stoljeća biskup koji je od vremena osnutka biskupije (1147) stolovao u arhiprezbiterijalnom sjedištu¹³ blizu nosilaca rodovske odnosno rodovsko-feudalne vlasti, u ravnici, vjerojatno Starom Gradu, prešao u Hvar.

Taj je prijelaz značio dvostruku emancipaciju, onu biskupovu i onu grada Hvara.

Biskup u Starom Gradu, od 1147. kad je biskupija osnovana, bio je nasljednik rodovskog arhiprezbitra i nije se mogao osloboditi autoriteta stare konstituirane vlasti, dok je u Hvaru sudjelovao u stvaranju komunalnog života. Prešavši u Hvar biskup je postao osnivač ili suosnivač grada, prva ličnost u gradu, i (vidjet ćemo) valjani međunarodni interlokutor. Svojim je dolaskom biskup dao gradu svoj prestiž, stanovnicima pružio imunitet u ime moći crkve koju je zastupao, dopuštajući im tako da postanu građani, a do potrebe dajući im azil, kao što su biskupi svugdje u Evropi radili. Bio je u gradu glavni društveni i nužni politički faktor. U takvom Hvaru, gradu *in statu nascendi*, bratovština kao organizam tada svemoćne crkve, pružala je legitimaciju i legalizaciju statusa stanovnika, onako kako je izneseno u početku, u granicama bratovštinske funkcije, kakva je u čitavoj Evropi zapažena, na području gdje se pomalo konstituirala i gradska vlast i preselio najviši crkveni faktor. Tu bratovština nije trebala, da tako kažemo, izići iz svoje klasične uloge.

Drugačije su stvari izgledale na glavnom dijelu otoka, onom koji je obuhvaćao veliku većinu otočne površine, i gdje je još vladao stari sistem, od kojeg se više-manje abuzivno grad izdvojio, kako smo već kazali.

Rekli smo da je to područje gdje je vladao rodovsko-feudalni sistem, bilo lišeno prisutnosti crkvene vlasti, jer je ova — naime biskup i kaptol — svoje sjedište smjestila u novom gradu, koji je bio dalek, i bez mogućnosti

¹¹ Gradom su početno upravljali manje-više legalizirani elementi koji su se od poretka otuđili i stvarali novi društveni »red«, — kako kaže Pirenne, ili, kako piše Nada Klaić, gusari, iz kojih se s vremenom iskristalizirao element gradskog tipa, o kojem je riječ u tekstu.

¹² To lijepo objašnjava Pirenne, n. dj.

¹³ »To mjesto je moralo biti svakako blizu naroda, jer je ne samo prastari običaj slavenski, da su župan i nadpop u jednom istom mjestu, nego je također jasno, da je nosilac vlasti živio tamo gdje je bio narod, a narod je bio između Pitava, Vrbanja, Dola i Staroga Grada« — Prilog rješenju.

I zaista nije zamisliv život arhiprezbitra ili biskupa daleko od naroda u vrijeme kad je narod bio u ravnici, grad u povojima a velika udaljenost napućeno područje dijelila od grada; danas je to još uvijek 20 km puta, koji je u XIII v. bio neprohodan.

redovite komunikacije s glavninom, ravnicom, središtem otoka, gdje je bio narod s vlastelom.

Dok je biskup stolovao u Starom Gradu, imao je normalnu vezu sa starijim naseljima izvan grada. Sada je ova veza teoretski naravno ostala, ali je praktički svedena na minimum, jer je staru ravnicu od novog grada dijelilo 20 kilometara neprohodna puta.

Zbog te udaljenosti u našim velikim selima, gdje su prije boravili župani i rodovski glavari, nije više ni povremeno bilo lokalnog dušobrižnika, jer je ta funkcija bila pravo kaptola, koji je bio feudalni gospodar ne samo najvećih površina zemlje, zajedno s biskupom, nego i seoskih beneficija, koji su išli kaptolu kao dušobrižniku.

Budući da institucija crkvene župe nije uopće postojala, jer je bila nepoznata, kaptol — vlasnik beneficija slao je u naselje povremenog mandata, plaćenog *ad hoc*, da obavi djelomični dušobrižnički posao i da se vrati. Ovaj pomoćnik je u pravilu bio bez ikakvog hijerarhijskog položaja, nije imao ni *tituli minores*, jer bi njegova hijerarhizacija bila mogla dati povoda osamostaljenju.¹⁴ Kad se pomisli da je na ovaj način frustrirano staro autonomno stanovništvo, još uvijek rodovski povezano koje je ranije drugačije doživljavalo svoj društveni život, dopušteno je pretpostaviti tešku reperkusiju na psihu pučanstva.

To je bio povod, i sasvim dovoljan, za borbu za samostalnu seosku crkvenu župu. Nije moguće znati početak ove borbe, ali je lako zamisliti da je započela onda kada se opisano stanje stvorilo.

Borbu smještamo u XIII stoljeće, u doba kad je započeo proces mijenjanja ravnoteže u prilog nastajućem gradu. Ta je borba vođena od bratovština, jer su ove bile jedini faktor zbijanja redova što je narodu preostao, i završila je prvim uspjehom 1457. u Vrbanju.¹⁵ Samostalna župa nije bila samo stvar forme i komoditeta stanovnika, nego problem slobode savjesti, koje se hvarski narod nije mogao lišiti jer je opisanu promjenu u društveno-crkvenoj strukturi osjetio kao degradaciju. I tako, boreći se za seosku župu, borio se za seosku samostalnost, za vraćanje dijela prihoda od beneficija župi, i stvarao uvjete za opću političku borbu, koja kad je izbijala (u XV i XVI st.), bila je uvijek izraz jednodušnosti.¹⁶ Forum je bio zajednica izražena u bratovštini.

S druge strane, fizički odlazak crkve s položaja gdje je živjela glavnina naroda, imao je još jednu društvenu posljedicu. Crkva je bila vlasnik ogromnog dijela hvarske ravnice, koja se nazivala po patronu otoka s. Stjepanu (Campus s. Stephani), kome je posvećena župska crkva u Starom Gradu, i katedrala u Hvaru. Ali uz apstrahiranje dušobrižnika, koji je nadomješten na krnji degradirani nezadovoljavajući način, kako smo vidjeli, otišao je u istoj osobi iz Hvarske ravnice u grad Hvar i poslije komune najveći vlasnik zemlje, ili čak najveći u apsolutnom smislu, ako se sudi po visini prihoda. Taj

¹⁴ N. Duboković, Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave, *Prilozi povijesti Hvara* I, 1959.

¹⁵ Duboković, Emancipacija naselja.

¹⁶ Možemo konstatirati da postoji kontinuitet borbe na koju se pučki ustanak izravno nadovezuje. Pučki prevrat 1510. imao je svog odjeka i mogao ga je imati na čitavom otoku, pa i u gradu, ali mu je početak bio na selu, kod onih zapostavljenih ljudi starih časnih naselja, koja nisu nimalo bila predgrađa grada, kao što je slučaj u drugim nekim krajevima Dalmacije ili Evrope.

vlasnik zemlje prestao je živjeti u blizini naroda, što je najmanji prihvatljivi atribut što ga korisnik feudalac duguje svome potčinjenome, pa koloni nisu više ni slučajno sretali onoga kome su morali dati dio agrarnog prihoda od kolonata.¹⁷ Tako se i tu rušila društvena struktura, pa je kolonat, iako relativno liberalan oblik feudalne zavisnosti u agrarnom procesu proizvodnje, počeo postajati anakronizam. Prema tome su hvarski ustanici XVI st. uz druge nejednakosti i nepravednosti, napali i parazitski oblik agrarne proizvodnje što potvrđuju poznati Lucićevi stihovi.¹⁸

Nakon ovih društvenih poremećaja, koji su stanje na županskom području teško povrijedili, došla je nova, duboka i definitivna društveno-politička i moralna kriza pred konac XIII stoljeća i dala, po našem mišljenju, pečat svim kasnijim zbivanjima na našem otoku.

Ali nije moguće govoriti o ovoj krizi ako prije ne analiziramo dokument, što se općenito smatra falsifikatom, a to je i teza S. Antoljaka, koju s formalne strane bez daljnega prihvaćamo. Riječ je o »darovnici« kralja Bele IV Hvaranima iz 1242. Međutim, iako formalni falsifikat, dokument je od nekog napisan, i sadržava nečiju volju, i k tome odražava neko stanje. Idući s tog stanovišta smatramo da ga trebamo analizirati i da u siromaštvu dokumentacije za ovo razdoblje naše povijesti može postaviti neke pojmove na pravo mjesto.

Tako misleći smatramo da je povelja nastala kao posljedica ugroženosti onih vladajućih slojeva na županskom području koji su se u zadnji čas pokušali obraniti od sve jače komune i faktora vezanih za komunu, koji su očevidno županski sistem decenijima držali u krizi. Razlozi te krize su mnogi, i možda nisu za nas ovdje relevantni. Dovoljno je da kažemo da nasuprot gradu županski siromašni autarhijski sistem nije izdržao konkurenciju. Centripetalne sile su djelovale, snage su se osipale, unutarjni reflektanti na vlast u tom županskom dijelu se množili.¹⁹ Vanjskopolitički faktor kao i vojni iskazao se također jer je mletački pritisak bio čvrst, a Omiš, oslonac našeg rodovsko-feudalnog sistema, bio je izvor nesigurnosti za Veneciju. Ovim teškoćama treba nadodati vjerojatno frondiranje nekih plemića sa županske strane, a uz ove ili pomoću ovih — i onog sloja simpatizera na županskom tlu, koji su sada već u komuni gledali budućnost. Sve to išlo je u prilog gradu.

Kada je povelja nastala? Znamo za godinu 1242/43. Je li to godina krize? Svakako oko krize. Možda vrijeme odlaska biskupa u Hvar, ili njegova spremanja za odlazak, o čemu se sigurno govorilo. I to sve je ne samo moglo nego moralo izazvati paniku. Nikakvo čudo da su se stari gospodari, rodovski i feudalni, dogovorili da od kralja zatraže priznanje starih prava, na ako su povelju falsificirali, zahtjevi u njoj sadržani nisu za to manje realni, ili logični.

¹⁷ Kolonatu koji je u velikoj većini slučajeva razriješen zakonom od 1930 (a u načelu nakon oslobođenja) nedostajala je komponenta vlasnika zemlje u procesu proizvodnje, i to je diskvalificiralo većinu vlasnika i sam odnos, koji je imao karakteristike pravog anakronizma.

¹⁸ *Vargal sam sve na stran raskoše; ne stojim / u linost nego stan podvignut nastojim, / razrušen ki je bil malone sasvima / od mnoštva koje dil razbora ne ima.* Kod: Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića, Stari pisci hrvatski, knj. 6, Zagreb 1874, 268.

¹⁹ Jake ličnosti, novi predstavnici suverena, neki feudalc i naklonjeni gradu i sl.

Dugo se mislilo da povelja²⁰ zastupa prava jedne određene feudalne obitelji, jer se u rečenici »nobilibus de genere genithi«, koja dakle govori o starom plemstvu, koje posjeduje *genitium*,²¹ riječ »genithi« u zbunjenosti nepravilno čitala kao obiteljsko ime (Givić, alias Jivić, Živić, Gignić), ime na Hvaru potpuno u svim vremenima nepoznato. Po takvoj apsurdnoj interpretaciji povelja je bila bez smisla, ali kad smo je pročitali kao zahtjev starog plemstva u obrani svojih prava, dobila je smisao. Iskazala se kao pokušaj samoobrane prvobitnog vladajućeg sloja protiv prisizanja grada. Prisizanje je dolazilo s mnogo strana a također iz vlastite sredine, od onih koji su komunu prihvatili kao dijalektički neminovnu. To što povelja sadržava biranje biskupa i župana nije ništa drugo nego staro naravno pravo, onih kojima je namijenjena.²²

Shvatljivo je da su se ugroženi pokušavali spasiti, da su pritom navodili svoja stara prava — ne znamo kako u međuvremenu erodirana — i nikakvo čudo da u tome nisu uspjeli. I tako kad je stanje sazrelo u prilog gradu, došla je kriza i prevrat. Godine 1278, ravno 36 ljeta nakon datacije povelje, dogodilo se ono što je povelja trebala osujetiti. Grad Hvar se predao Veneciji, a ova je gradskom vijeću priznala jurisdikciju nad čitavim otokom. Poredak na županskom dijelu je izbrisan, nestao je.

Ne znamo kako su se na terenu odvijali događaji, i s koliko borbe i s koliko patnje. Ali znamo kako je transakcija izgledala, kako je došlo do predaje i tko je predaju izvršio.

Kod akta predaje župan se ne spominje, kao ni zakoniti vladar, jer nisu sudjelovali.²³ Biskup je vodio pregovore i odigrao glavnu ulogu. Možemo ovu okolnost shvatiti kao naravnu posljedicu važnosti biskupa u srednjem vijeku, kada snagom autoriteta crkva emancipira gradove od legalne (feudalne) vlasti, ali ne drugo. Vidjeli smo da sredinom XIII stoljeća postoje još župan i vlastela s pravom biranja župana i biskupa, a 1278. biskup kao delegat neodređenog pojma »ljudi i plemića Hvara« vrši predaju kao da konstituirane vlasti nema. Ne želimo time kazati da biskup nije mogao zastupati grad, nakon što smo kazali što je biskupsko sjedište za grad značilo. Ali ovdje nije samo grad u pitanju, nego pretežni dio otoka na kojem je postojalo drugo društveno uređenje, a na tom dijelu biskup nije mogao biti legitimni predstavnik, iako je lako moguće da je imao podršku nekih dijelova starog plemstva.

Valja još kazati da se sve ovo odigralo u kontekstu napada Venecije na Omiš, koji je započeo 1276, a promjena na Hvaru uslijedila je dvije godine kasnije, kad je spomenuti napad još uvijek trajao.

²⁰ B. Angjelinović, Da li je Belina »darovnica« Hvaranima falsifikat, *Prilozi Povijesti otoka Hvara* I, 1959; Duboković, Prilog rješenju.

²¹ Prema Du Cangeu »genitium« jest »Dominium hereditario jure possessum«, a »nobiles de nobiles de genere genithi« su plemići od starog koljena.

²² S. Antoljak, Belina »darovnica« Hvaranima je falsifikat, *Godišen Zbornik na Filozofskiot fakultet vo Skopje*, knj. 9, 1956.

Zanimljiva je dispozicija Statuta (Cap. XX, str. 14, 1874. izdanje od 1643) da se »Privilegium Communis«, tj. Belina darovnica ima čuvati u Općini. Općina dakle čuva privilegij jedne sebi neprijateljske kategorije. Integralni tekst nije u spomenutom izdanju štampan. Nalazi se u rukopisu Machiedo iz 1632. i na drugim mjestima koja spominje Antoljak.

²³ Boglić, *Studi storici dell' Isola di Lesna Zadar* 1874, Novak, Hvar, 1924 i novija izdanja.

Jasno je da je biskup bio potreban radi legitimacije još uvijek mlade gradske komune, koja je ovu promjenu uspjela izvršiti, kao i to da je biskup komunalnoj politici trebao dati težinu, ali je isto tako jasno da je izvršen ilegalni akt, jer biskup kao ni gradska komuna nisu mogli nadomjestiti vrhovnu vlast.

Radi se o antinomiji između otoka Hvara kao rodovskog područja i komune, grada Hvara, koja se ne samo pobunila protiv endogenih i izvornih institucija, nego ih je htjela srušiti i nadomjestiti, i u tome je potpuno uspjela.

Društvena posljedica ove značajne promjene bila je da su raniji nosioci vlasti, gornji rodovsko-feudalni sloj, nestali, povukavši se na kopno i dalji trag im nije nitko pratio. Ostao je narod, vidjet ćemo, sasama sam. Ali budući da nema vladajućeg sloja koji u potpunosti biološki nestaje, moramo već teoretski pretpostaviti, a ima za to i indicija, da je netko prihvatio (ili nudio) kompromis i ostao, birajući manje zlo. To manje zlo je za plemiće značilo prihvatiti mnogo niži položaj ulaskom u hvarski gradski patricijski kolegij, ali je isto tako značilo spasiti imovinu, glavu, malo vlasti.

Na žalost malobrojnost sačuvanih dokumenata i diskontinuitet onomastike ne daju nam da o tome sada više kažemo. Vrijedilo bi pokušati doći do nekih rezultata, heraldičkim putem nešto nastojimo.²⁴ Usput možemo samo kazati da su se danas još postojeća dva roda iz pretkomunalnih vremena održala, a to su Gazari, koji su se izvorno nazivali drugačije, i možda Jakša.²⁵

Međutim se komuna kad je zauzela otok, pobrinula da za sve patricije i možda neke relikte rodovskog vremena, stvori takve uvjete života da se više nisu mogli u narodu afirmirati, jer ih je patricijski položaj udaljavao od naroda. Patricijat je drugačija funkcija negoli je bila ona u rodovskom ili rodovsko-feudalnom sistemu. Individualnu vlast su patriciji izgubili, nisu smjeli ni mogli na terenu pokrivati položaje jer takvih nije bilo. Komunalni sistem naime izvangradske funkcije nije predviđao, a patriciji su velik dio godine morali, prema čl. XXVII Statuta iz 1331.²⁶ živjeti u gradu, s očevitom svrhom da budu odalečeni s terena. Njihov dakle položaj nije bio uz narod, nego u gradu, daleko od naroda, isključivo u vijeću.

Nakon predaje 1278, infiltracije iz grada Hvara prema istočnoj strani hvarskog kopna nije bilo, nego sigurno obrnuto. Komuna nije, kako rekosmo, predvidjela nosioca vlasti na novom osvojenom tlu. Vidi se da nije shvatila kuda vodi od nje stvorena promjena. Ljudi iz grada i eventualni ostaci feudalaca bili su ograničeni na ekonomska prava, dakle na pasivno stanje bez odgovornosti.

A što je onda od hijerarhije ostalo na terenu izvan područja gradske komune, istočnije od Dubovice ili Grablja? Ostale su same seoske bratovštine, koje su obuhvaćale čitav seoski, pastirski i ratarski narod. I ostalo je još

---

²⁴ Također antropološkim i psiho-somatskim, jer je očito da su stara sela u hvarskoj ravnici naseljena različitim tipovima čovjeka, što upućuje na misao ranije plemenske posebnosti.

²⁵ Prvi zvani Slavogosti. Iz njihove obitelji je Galešta, koji se 1310. pobunio protiv Venecije i vrlo vjerojatno dao ime dvim lokalitetima: Gradu iznad Jelse, i otočiću pred Hvarom. Ladislav Jakš Hvaranin vladao je Hvarom od 1417. do 1420, a uputio ga je na otok kralj Sigismund (v. Novak, Hvar, 57)

²⁶ str. 15, izd. 1643.

nešto. Ostala je obveza davanja dijela prihoda vlasniku zemlje, onog sada s pasivnom funkcijom, koji nije sudjelovao u procesu proizvodnje,²⁷ već primao dio agrarnog prihoda. Taj vlasnik zemlje je tako, svakako jako rano, počeo postajati apstrakcija, jer je bio nevidljiv. Odatle odbojnost i revolt koji je postao bitna karakteristika hvarskog sela. Rane i nagle društvene promjene na Hvaru ubrzale su sazrijevanje narodne svijesti. Bratovštine su bile prvi naravni hvarski parlamenti.

Ovakav tok događaja je veoma rano, i prije ustanka 1510, eliminirao plemiće iz hvarske ravnice, tj. sa sela. Vršeci neka istraživanja prije više smogodina ustanovili da u XV st. ima malo patricijskih stanova na tome području, a više na periferiji, dakle ne među narodom. Njihove su ekonomske pozicije i bile stvorene na osnovi komunalnih investitura (*gratia*),²⁸ a manje su potjecale iz pretkomunalne prošlosti.²⁹ Očito je također da su rodovski i feudalni stanovi netragom nestali u XIII stoljeću.³⁰

Rijetka iznimka od ovog bježanja sa zemlje, od naroda, bio je npr. Petar Hektorović. Neki se bez razloga čude što je pjesnik bio blizak seljacima i ribarima, i o tome pišu. Međutim, sasvim je naravna stvar da čovjek koji je volio selo, jer je sa selom bio vjerojatno krvno vezan i tu sagradio tvrđavu (ne samo za sebe, nego i za obranu naroda), a svoju je gradsku kuću poklonio — traži u selu afinitet, što ga u gradu nije našao. Gdje da nađemo jači protest protiv komunalnog sistema? Hektorović je vrlo vjerojatno bio izravno ili neizravno potomak jednog od onih koji su se 1278. »spasili«, jer je samo kao takav mogao živjeti kako je živio, naime kao stari župani, koji od Pitava, Dola i Vrbanja nisu išli dalje.

U ovim i ovakvim prilikama je bratovština — nezavisno od navedene iznimke — u moralno-društvenom pogledu na poseban način iskazala svoju ulogu, jer se na tom velikom hvarskom terenu našla kao jedini faktor što je nakon brisanja svekolikog ranijeg reda ostao u selu. Bratovština je za to automatski uzela brigu nad crkvom kao mjestom kulta, ali je onda ubrzo započela borbu za lokalnu crkvenu samostalnost i postigla već 1457. prvog župnika na otoku. To je bio slučaj Vrbanja čiji su stanovnici očevitno prednjačili u borbi. Time je eliminiran feudalni arbiter ljudske savjesti, član kaptola u Hvaru, i prenijeta funkcija na vlastitog čovjeka u selu, biranog od bratovštine. Slučaj baš ove vrbanjske uspješne kampanje je jako rječit³¹ na mno-

²⁷ Kolonat, taj dalmatinski oblik agrarne proizvodnje feudalnog karaktera nije vlasniku zemlje davao funkcije u proizvodnji, ali je mogao u podrumarstvu i vinarstvu. Takvi korisnici koji su u proizvodnji sudjelovali bili su rijetke iznimke koje su potvrđivale pravilo.

²⁸ Ivo Kasandrić, *Gratia* — poseban oblik agrarno-proizvodnog odnosa na području hvarske komune do XIX stoljeća, *Mogućnosti XIV*, 1967, br. 3.

²⁹ *Liber gratiarum XV v.* (Centar za zaštitu kulturne baštine općine Hvar, Komunalni fond).

³⁰ N. Duboković, Nekoliko topografskih i posjedovnih bilježaka sa Hvara iz XV vijeka, *Prilozi povijesti Hvara IV*, 1959. Nije čudo da rodovski glavari, pa i feudanci, nisu mogli biti nadomješteni patricijem. Rodovski šef je jedno, a patricij drugo. Jednom je osnov početno u narodu, a drugi s narodom nema naravne veze. Novi socijalni faktor manje je ugodan a više odbojan od starog. Razlike su prvog časa nakon prevrata morale biti upravo drastične, a vidi se po kasnijim događajima da su se slabo ublažile.

³¹ Duboković. Emancipacija sela.

gostruk način. S jedne strane pokazala se važna humana komponenta ove promjene, a s druge se Vrbanj istakao već tada kao predvodnik narodne borbe.

Bilo je naravno da se borba nakon 1457. baš tu nastavi i nastavila se. Jer teren je ostao vakantan s crkvenog i s društveno-političkog stanovišta, pa je bratovština postala jedini oslonac hvarskog pučanina uopće, jedini forum za rješavanje problema, i prema tome jamac sigurnosti za pojedinca. *Refugium i locus credibilis*. Bila je kanal za formiranje kolektivne volje.

Pučani na selu, a to znači na tradicionalnom i većem dijelu otoka, i da su htjeli, nisu mogli naći ni osobe ni foruma kojem bi se utekli, pa su shvatili da im ne ostaje drugo nego ostati u svome krugu, i tome svom krugu snagom jednodušnosti dati težinu. Sjetimo se ovdje začas citata iz početka ovog članka, gdje se i u Francuskoj definira bratovština kao izraz ljudske solidarnosti. Na Hvaru je ta solidarnost nastala u prilikama koje su još više težile samoobrani, pa se obrambeno svojstvo bratovštine brže i pregnantnije izrazilo. Tako je mogao G. Novak zabilježiti da Venecija već sredinom XV st. priznaje *de facto* pučke skupštine i povezuje ih s bratovštinama.³² Skupštine, izraz ujedinjenih bratovština, postale su voljom naroda institucija komune.

A. Jutronić u svojoj studiji³³ obrađuje bratovštine XVIII st. na Braču, ali kaže neke stvari što su iako zapisane u recentnim vremenima, postojale od starine, i vrlo su simptomatične u smislu naše interpretacije. Tu se govori da bratovština traži »saziv naroda«, bratovština diskutira o izgradnji lukobrana, a riječ je i o integraciji šest bratovština u jednu novu, jaču. Taj proces integracije, koji je A. Jutronić konstatirao, bio je od početka put kojim su bratovštine vršile pritisak na vlast.

Glavar bratovštine na Braču je župan, dakle kao da je bratovština uzela na sebe čuvanje naslova starog poglavara, do kojeg je narod držao. Odavna smo ga na Hvaru našli kao pobirača crkvene desetine u XIV st., što je bila možda hotimična degradacija, ali svakako čuvanje uspomene na prošlost, koja je silom eliminirana.

U bratovštinama, pa skupštinama (kongregama) nije bilo privilegiranih. Svi su bili punopravni članovi, a upravljali su pametniji i odvažniji. Kao švicarska *Landsgemeinde*. Bez iskustva temeljenog na stoljetnom samoupravljanju, koje je stvorilo svijest, ne bi akcija iz 1510. bila zamisliva, ne bi bila zamisliva disciplina i umješnost ustaničkog rukovodstva.³⁴ Zato znamo da Ivanić nije improvizacija, nego produkt zrelog političkog naroda, koji je sam sebe odgajao generacijama, vodio i upravljao na onim principima koje je 1510. proklamirao tražeći njihovu potvrdu, jer su u svijesti i praksi Hvarana živjeli više od dva stoljeća. Time su hvarske (seoske) bratovštine premašile vlastitu ulogu o kojoj smo u početku izlaganja govorili.

Zato, njihove manifestacije vlasti nisu bile nimalo neodređene, pa ih nalazimo ujedinjene u rješavanju najvitalnijih pitanja, bez ikakva sudjelovanja

---

³² Novak: Hvar kroz stoljeća (III izd.) Zagreb 1972, 75 na dnu.

³³ A. Jutronić, Tri knjige bratovština u Sutivanu do 1798, Izdanje Historijskog arhiva Split 8, 1974.

³⁴ v. referate A. Gabelića, I. Kasandrića, N. Anića, L. Dančevića, J. Stipišića i dr. u ovom svesku.

faktora vlasti ili drugih, kao kod gradnje tvrđava Jelse, pa Vrboske kod gradnje naselja i luke Vrboske,³⁵ kod kupnje topova u Jelsi i sl.³⁶ i sve to kao ustajeni sistem prije ali i nakon ustanka.

Sve ovo nije nipošto u suprotnosti s činjenicom da je grad Hvar, i prije prevrata 1278, djelovao stimulativno na neke stanovnike županskog dijela otoka, izazivajući u njima želju za morem, trgovinom, slobodnim kretanjem. Ti su kasnije, kad su kroz generacije stekli iskustva, postali novi pučki vođe saživljeni s narodom na mjestu onih iz prije 1278, naravni kao i oni, ali za razliku od rodovskih i feudalnih vođa, izdanci demokratske selekcije.

Trebalo je vremena da se stvori ovaj soj ljudi, koji su preobrazili sebe pa Hvaranina, i od skromnog siromašnog samoživog više-manje stočara izgradili ljude koji su kroz bratovštinu i skupštinu pomalo preuzeli vodstvo naroda, stvarajući modernu društvenu stratifikaciju, koja se nadovezla na onu raniju rodovsko-feudalnu. Iako je komuna otvorila svijet Hvaranima, patricijska klasa nije u hvarskim narodnim masama izvan grada nikad bila ono što su bili stari glavari do 1278, niti ono što su predstavljali ljudi koje personificira Ivanić i njegovi suborci.

Ti novi ljudi, koje smo već u XV st. vidjeli na djelu, bili su oni što su odvažno pošli na more, kao u jedini otvoreni put čovjeku i ljudskom duhu, da se oslobode i da se materijalno podignu. Tako su stvarali blagostanje, koje je njima, ali i kasnijim generacijama Hvarana došlo i dolazilo samo s mora. Sama ova impostacija životnog puta, nasuprot onoj, ako ne arhaičnoj, onda svakako statičnoj, zastupanoj od privilegiranih, objašnjava nam polet hvarskog naroda u borbi za ljudska prava, uključujući i ekonomsku komponentu, jer je bila i ostala platforma duhovne nadgradnje.

Pučki prevrat 1510. nije ništa drugo nego borba za afirmaciju vlastite ljudske svijesti, i onih prava što ih je narod u toku od više od dva stoljeća u toj svojoj školi samouka osvojio i primijenio, dajući im uvijek višu kvalitetu i daljnji revolucionarni polet. Matij Ivanić, kao potomak i sin tih ljudi, kasnije vođa, nije drugo nego izraz te zajedničke naše hvarske narodne svijesti.

³⁵ Duboković, nekoliko topografskih i posjedovnih bilježaka.

³⁶ N. Duboković, Gradnja i povijest crkve-tvrđave u Jelsi, *Prilozi Povijesti umjetnosti Dalmacije* XVIII 1970; v. također:

M. Novak-Sambrailo, Matrikula bratovštine sv. Jakova iz Galicije u Zadru, *Radovi Arhiva JAZU I* Zagreb, 1972. N. Duboković, O građevinskom razvoju grada Hvara sred. XV vijeka, *Prilozi povijesti Dalmacije* XII, 1960; isti, Nekadašnji izgled sklopa kneževe palače u Hvaru, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije* XIV, 1962; isti, Geografski položaj grada Hvara i stvaranje njegove kulturne nadgradnje, *Encyclopedia moderna* 1973, str. 22; isti, Obrambene prilike na sjevernoj strani otoka Hvara u XV—XVII v. i Lepantska bitka, *Adriatica maritima*, Institut JAZU, Zadar, 1974.

Summary

THE SIGNIFICANCE OF FRATERNITIES IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL CONSCIOUSNESS ON THE ISLAND OF HVAR IN THE 14TH, 15TH AND 16TH CENTURIES

Fraternities are a form of human association that came into being in the early Middle Ages (under St. Boniface on the Rhine, 680—755). Though religious in form their purpose was social self-defence. This can be concluded from literature and practice.

Fraternities of the same organizational form existed on the Island of Hvar, but as they operated under special circumstances their role was much more important.

These specific circumstances on the Island of Hvar developed in the following way. When the Croats settled on the island they lived in a system of clans, which later developed into a clan-feudal social system, headed by a governor. Little by little an agglomeration developed *via facti* in the western part of the island, around the present-day town of Hvar, which gradually formed and then consolidated its commune. Around the middle of the 13th century the commune succeeded in attracting to the town of Hvar the bishopric that had been founded around 1147 on the territory under the governor's rule and whose seat was in Stari Grad; thus depriving that area of ecclesiastical authority. In 1278, during a favourable international and internal situation, the Commune handed the entire island over to Venetian sovereignty, while in return Venice granted the Commune the administration of the island.

As a consequence of that event the old feudal order disintegrated, most of its representatives moved to the mainland, while a smaller part probably joined the new order and obtained the status of patricians.

The new patrician system was very different from the old system. Patricians did not live with the rest of the people as the former clan chiefs did. Everything was concentrated in the town of Hvar and the patricians were bound by law to have their residence there, in order not to get too close to the commoners and thus jeopardize the new system.

As a consequence of this situation there was an absence of any higher church or administrative body on the territory formerly under the governor's rule. For the leaderless population the fraternities thus became the only protection for the individual and the community. Developing the function of defence the fraternities became the organs of the people's will and decision-making a school in which the free spirit of the islanders was formed.

When shipping began to develop on the island in the 14th century, thanks to its location on one of the main sea routes to the Mediterranean, a new type of man developed who lead his fellow countrymen in their search for prosperity on the seas. A descendant of such men was Matija Ivanić, who was

unanimously recognized as the organizer and mastermind of the commoners' revolt of 1510—1514.

The paper further analyses the privileges that King Bela IV granted the islanders in 1242/43. Due to a misreading of the document our historians still believe it refer to one family of nobles by the name of Živić or Gjivić. However a careful analysis of the document shows, according to the author, that it referred to a whole class of clan or feudal leaders, for whom the charter (whether a fake or not) was the last, although unsuccessful, means of saving their social and political position. The historians who misread the document interpreted the medieval Latin technical term »genithi«, in the sentence »nobilibus de genere genithi«, as the surname of a family, whereas it refers to old nobility (those who have *genitium* — cf. Du Cange).

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

10

ZAGREB

1977

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JOSIP ADAMČEK

UREDNIK

NIKŠA STANČIĆ

Radovi 10

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka 1.**

Za izdavača

dr Josip Adamček

Prijevod

dr Vera Andrassy (engleski)

dr Blanka Jakić (njemački)

Nada Cekić (ruski)

dr Vlasta Vince (slovenski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

